

Diskuse o realismu „o patro níž“

Pojetí realismu v myšlení Terézy Novákové a Sofie Podlipské¹

Jana Vrajová

KLÍČOVÁ SLOVA:

Sofie Podlipská, Teréza Nováková, český literární realismus, romantismus, *biedermeier*, časopis *Domácí hospodyně*, česká literatura druhé poloviny 19. století.

KEY WORDS:

Sofie Podlipská, Teréza Nováková, Czech literary realism, romanticism, *biedermeier*, the magazine *Domácí hospodyně* (*The Housekeeper*), Czech literature of the second half of the 19th century.

ABSTRACT:

The discussion of realism “the floor bellow”

The concepts of realism in the thinking of Teréza Nováková and Sofie Podlipská

This study deals with educational texts of two Czech women writers who formed the spiritual climate of the Czech culture in the second half of the nineteenth century – Sofie Podlipská and Teréza Nováková. It demonstrates that the discussion of the varied and inherently dynamic nature of literary realism in the Czech lands was spread to a wider readership through the cultural education and the involvement of the forming women’s movement. The coexistence and the interpenetration of different discourses is particularly evident from the example of the analyzed magazine *Domácí hospodyně* (*The Housekeeper*). The initiative for its establishment came from a lingering romantic idea personified in Olomouc by Jindřich Wankel. The composition of the magazine, its focus and the personality of the editor Milošlava Procházková unequivocally refer to the *Biedermeier* period. This, however, did not prevent the publishing of articles and essays on realism and naturalism, or those advocating these movements.

---

1) Studie vznikla za podpory interního grantu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci FPVC2013/18 *Tvorba Sofie Podlipské v kontextech a souřadnicích české literatury 2. poloviny 19. století*.

Dosavadní tradice literárněhistorického bádání se zaměřovala zejména na texty považované za součást literárního kánonu. Současné myšlení o literatuře nabízí možnost zaměřit pozornost rovněž na dříve opomíjené literární projevy. Téma, kterému se hodláme věnovat, vychází právě z této oblasti. Do revidovaného pohledu na český realismus jako literární událost (metodologicky navazujícího na výzkum diskurzivity²) se pokusíme zapojit nebeletristické texty referující o realismu v popularizační rovině. Stěžejními se pro nás staly osvětové práce dvou žen – autorek, které právě svou osvětovou činností a významnou aktivitou v ženském hnutí měly vliv na utváření kulturního klimatu konce devatenáctého století: Terézy Novákové a Sofie Podlipské. V obou případech je předpokládán jako modelový čtenář (či v případě Podlipské posluchač) žena.

V případě Terézy Novákové jsme se soustředili na její příspěvky reflektující realismus a naturalismus napsané do periodika určeného výlučně ženám. Jedná se o časopis *Domácí hospodyně*, vycházející péčí Miloslavy Procházkové v Olomouci v letech 1883–1893.³ Texty Terézy Novákové tu byly otiskovány v rubrice *Fejeton*⁴ pod specifickým názvem *Hovory po práci*, v pozdějších ročnících *Nové hovory po práci*. Druhou rubrikou, do níž byly řazeny, byl oddíl nazvaný *K sesterským srdcím (Řada přátelských rozhovorů pro paní a dívky československé)*. Stěžejní práci Novákové, k níž bude upřena pozornost, je rozsáhlá studie *Spisovatelky ve službě realismu – naturalismu*, která vycházela v *Domácí hospodyně* na pokračování v roce 1891.

Libuše Heczková charakterizovala časopis *Domácí hospodyně* jako „rodinný list orientovaný na domácnost jako prostor určité národní idealizace“ (HECZKOVÁ 2009: 173). Upozornila též v návaznosti na práci Miroslava Hýska *Literární Morava v letech 1849–1885* na fakt, že časopis vyšel z romantizujících tendencí reprezentovaných osobností olomouckého archeologa a lékaře Jindřicha Wankla a činností olomouckého *Vlasteneckého spolku muzejního*, jehož národopisná činnost, jakkoli měla ve svých kořenech romantickou ideu, vytvořila

- 2) Text vychází ze studie Dalibora Turečka *Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – pracovní hypotéza* (TUREČEK 2012: 265–282). Uvědomujeme si, že realistická techné se utvářela a manifestovala v rámci a koexistenci jiných dominantních diskurzů – v době svého formování v rámci romantismu a biedermeieru, od 70. let 19. století pak konkurovala parnasismu. V souladu s Turečkem navrženými badatelskými prioritami považujeme kromě specifikace realistické techné za nutné revidovat a nově analyzovat problematiku tématu realistických textů, popsat a charakterizovat nuance, jimiž se fikční svět vytvořený na základě realistických postupů a textových strategií liší od fikčních světů ostatních konkurenčních diskurzů.
- 3) Podtitul prvního ročníku zněl: „Čtrnáctidenní list věnovaný naší milé pleti československé, jakož i všem ctitelům pořádaných domácností“. Charakteristiku časopisu a stěžejních textů Novákové zde publikovaných se speciálním zřetelem na tzv. „ženskou otázku“ podala Libuše Heczková (HECZKOVÁ 2009: 173–174), etnografické články Novákové určené pro *Domácí hospodyně* byly analyzovány Irenou Štěpánovou (ŠTĚPÁNOVÁ 2010).
- 4) Podobně se označovaly komentáře osobního charakteru k soudobému dění i v jiných periodících.

„základ realistického pohledu na bezprostřední žitý svět“ (HECZKOVÁ 2009: 173). Na romantické bázi⁵ byl ale Miloslavou Procházkovou vybudován časopis, který měl petrifikovat biedermeierovský životní postoj.⁶ Měl sice ženu vzdělat, ovšem tak, aby „mužům svým útlými a příjemnými byly společnicemi, budující jim v zátíší domácím líbezný útulek, v němž by útrapami všedního života zemdlení manželové naši skutečně pookřáli a často k trpkým povinnostem svým nové síly nabývali“ (PROCHÁZKOVÁ 1883: 9). Zdůrazněním „jistot tichého domova“⁷ a ženina významného podílu na tomto procesu byl charakter časopisu zřetelně konzervativnější než o deset let starší *Ženské listy* Elišky Krásnohorské. Irena Štěpánová doložila, že podobný časopis u nás do té doby neexistoval – „ostatní periodika se snažila ženě v zajetí každodenních rutinních povinností ukázat širší a nové dimenze, porušit tradiční sevření rodinného kruhu a domácích povinností. Tento časopis naopak staví ženu doprostřed kuchyně, posazuje ji ke kolébce a k šicímu stolku, ale snaží se ji poučit, aby si počínala přiměřeně moderně a efektivně“ (ŠTĚPÁNOVÁ 2010: 60).

Tématu realismu v literatuře se ještě před Novákovou v *Domácí hospodyně* nepřímo dotkl již v roce 1886 E. A. Chylecký v článku *O čtení románů*. Jedná se rovněž o článek osvětového charakteru, mající stimulovat ženy k četbě náročnějších beletristických textů a k odložení umělecky laciného a vylhaného⁸ „čtení pro ženy“. Zároveň je tu ironizován apriorní odpor k literatuře využívající realistická témata.⁹ V textu je laicky promyšlena problematika pravdivosti literárního díla

- 5) Miloslav Hýsek zdůraznil nadšení romantiků pro lidové umění a doložil, že Wanklův kroužek, soustředěný kolem *Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci*, jehož péčí vzniklo první české muzeum na Moravě, hledal mimo jiné doklad staroslovanské dokonalosti též v hanáckém vyšívání či lidových krojích. Tyto artefakty byly pro jeho členy dokladem faktu, jak velkým dílem se na staré kultuře podílela žena (HÝSEK 1911: 179). Vznik časopisu určeného ženské čtenářce měl tedy v tomto případě odlišnou ideovou genezi než např. *Ženské listy*.
- 6) V prvním a druhém čísle časopisu vyšly na místě úvodníku články M. Procházkové nazvané *Domácí hospodyně jako žena* a *Domácí hospodyně jako matka*, které jednoznačně vymezovaly ženě tradiční místo v domácnosti vedle manžela: „Domácí hospodyně, toť zní již mnohé dle názoru naší doby poněkud vzdělanější dívce a paní příliš všedně, než aby o významu její přemýšlela i povinnosti v něm zahrnuté svědomitě plniti se snažila. Ano, žel, ještě jednou žel, že tomu tak jest; ba že zneuznávajice namnoze důstojné povolání své, s ním nespokojenými se stáváme v chybné domněnce, jako by lepší sláva jinde nám kynula než u svědomitě vykonávání přírodou samou nám přiřknutých povinností, na jejichž svědomitě vykonávání závisí blaho rodin, blaho států, blaho celé lidské společnosti vůbec“ (PROCHÁZKOVÁ 1883: 1).
- 7) Původně název studie Dalibora Turečka věnované projevům biedermeieru v díle J. K. Tyla; bývá často užíváno jako zkrácená definice biedermeieru.
- 8) Chylecký zdůraznil pro výběr vhodné literatury kritérium věrohodnosti, když pracoval s termínem „lži-romány“. Charakterizoval jím takové texty, které „jsou na spekulaci psané a na spekulaci rozšiřované“ (CHYLECKÝ 1886: 3).
- 9) „Krom románů proslulých svou nemravností, jichž bez toho dívky do ruky ani nevezmou, jest tento druh románů romanticky frivolných, interesantně nesmyslných a totálně duchaprázdných nejhorším bejlím na poli literatury, bejlím to tím záhubnějším, že v tak přehojném počtu bují a rostouc vníká co předmět knihkupecké spekulace v nejširší kruhy čtenářstva, pro povrchní bezzávadnost svou pak i do rukou dívek, přinášeje podloudnický omamující svou otravu v zdravého ducha dívčího, kazíc jim úsudek i vkus, tak že se jim pak ani nelíbí román skutečné ceny, jenž líčí život tak, jak jest, a lidí tak, jak toho zasluhují. Ano, milé čtenářky, ten svět jest někdy nehezky, hříchy lidí mají

– v souvislosti s mimetičností realistických děl tato otázka diskuse o realismu dlouhodobě doprovázela. O několik let později byly možné odpovědi na ni formulovány literárními teoretiky a estetiky (srov. HOSTINSKÝ 1890, DURDÍK 1891, KRÁSNOHORSKÁ 1891). V myšlení Chyleckého byla prozatím tato otázka spjatá primárně nikoli s realistickým diskursem, ale s žánrem románu: „Román má seznamovat nejen se skutečnými poměry života, ale také se skutečnými povahami lidí. **Události, styky okolností bývají téměř vždycky vymyšleny, to však nevadí pravdivosti románu,**¹⁰ vyplývají-li jen okolnosti tyto ze zkušených nezfalšovaných a věrně vylíčených poměrů státu, společnosti, jednotlivých tříd, rodin, stavů, jednotlivých dob historických, jednotlivých národů, krajů neb měst; události pak, nechť vymyšleny, mají touž cenu jako skutečné, vyplývají-li jen z přirozených a ve skutečnosti osvědčených citů a myšlének, jež od věků mysllemi lidskými pohybovaly a pohybují. Spisovatel bez pronikavého bystrozraku, bez živého **soucitu** s radostmi a strastmi, vášněmi a tužbami jiných lidí, konečně bez značné životní zkušenosti nemůže s pravdivostí věrohodnou líčiti povahy lidské a pohnutky jich citů i skutků, nemůže napsati dobrý román; avšak i všechny vědomosti i schopnosti tuto jmenované nedostačují požadavkům, jež vzdělaný čtenář přináší vstříc knize vskutku výtečné, **nemůže neb nechce-li spisovatel život nám osvětlovat krom zkušenosti své též vyšší mravní pravdou,** neprovívá-li celou jeho knihou jadrná umravňující myšlenka, v jejímžto světle jedině můžeme poznati pravou podstatu života i lidských snah a bez níž nejskvělejší, nejbohatší a nejvěrnější obraz skutečnosti zůstává před očima našima zmotanou směsicí. **Mravní myšlenka musí v události románu vládnout jako duch v těle** – třebaš neviditelně, avšak citelně a silou oživující“ (CHYLECKÝ 1886: 2).

Zvýrazněné pasáže předchozího citátu potvrzují tezi Aleše Hamana, který v souvislosti s charakteristikou bojů o realismus zaznamenal posun hodnotících kritérií z oblasti estetické do oblasti mravní: „Estetická problematika ovšem přesahovala do oblasti morální a dávala vzniknout dilematu mezi kritickou funkcí umění a jeho působením katarzním“ (HAMAN 2002: 29). Zároveň je důraz na mravní aspekty textu dokladem přetrvávajícího vlivu interpretace Zolových románů Ferdinandem Schulzem z *Osvěty* z roku 1880. Právě Schulz

ošklivá jména, vyrušení z růžového sebeklamu nebývá příjemnější než polití studenou vodou, tváře maškar nebývají vždy tak spanilé, jako jich škrabošky, a za kulisami nevidáme tak krásných scén jako na jevišti; a proto mrzutě zavíráte mnohou knihu, která by si zaslouhovala, abyste ji od první do poslední stránky pilně přečetly a promyslíly; mnohou to knihu, jež neštítí se vyřknout hořkou pravdu, pojmenovat věc pravým jménem, posvětit i do temných zákoutí srdce a života, odhalit pravou maškary tvářnost a pravou herce povahu... maškarami a herci však jsou oproti útlé dívce všichni lidé, s kterými se kromě rodinného kruhu seznamuje; neboť málo jest těch, kteří by neměli čeho skrývat před čistým pohledem mladosti a zvláště mladosti divč“ (CHYLECKÝ 1886: 2).

10) Veškerá zvýraznění tučným písmem v textu provedla autorka.

začal stavět odsudek Zolova naturalismu na mravním základě – nedostatku citu – a jeho propojenosti s estetickou funkcí literárního díla.¹¹

Chyleckého článek je prost jakékoli terminologické báze, realistické projevy pojmenovává de facto intuitivně, akcentuje složku tematicko-motivickou, podřizuje vše didaktické funkci textu, která pramení z potřeby podporovat vzdělanost ženy, ale za účelem ochrany „rodinného krbu“ – tedy proto, aby byla dobrou manželkou schopnou zorientovat se i ve složitějších životních situacích: „... při posavadním společenském postavení ženy, při posavadním systému ženského vychování dobrý román jest nejprůměrnější, zároveň nejužitečnější duševní stravou pro dívku dospívající. Proč? Protože považuje se za jediný a nejvyšší úkol života jejího, aby našla si dobrého a věrného společníka – či lépe řečeno: aby se mu nalézti dala – aby dovedla líbezností a láskou navždy udržet jej v jemných poutech, aby mu byla blahem a útěchou, bůžkem jeho domova, andělem jeho duše atd., nuže a s tímto uměním života neobeznámí se astronomií neb matematikou, nýbrž románem, jenž jest neb aspoň má být věrným zrcadlem skutečného života, zvláště pak života vnitřního, života srdcí lidských. Není to její vinou, dostanou-li se jí do rukou místo pravdivých obrazů života prázdné fantasmagorie nadmuté vylhanou interesantností, překrucující a znetvařující veškeru mravní možnost a zakrývající škraboškou buď hrubě, buď rafinovaně malovanou veškery skutečné poměry společenské, rodinné a mravní“ (CHYLECKÝ 1886: 1).

V témže roce, v němž vyšel Chyleckého text, začala s Miloslavou Procházkovou spolupracovat a do *Domácí hospodyně* přispívat i Teréza Nováková. Jejich spolupráce přestála názorové neshody a finanční obtíže olomoucké redaktorky¹² a vytrvala až do posledního ročníku časopisu. Heczková i Štěpánová shodně konstatují, že během spolupráce s časopisem *Domácí hospodyně* Nováková názorově a umělecky vyžrála. Heczková dokonce toto její tvůrčí období – v souvislosti s většími kritickými studii Novákové otištěnými v *Domácí hospodyně*, např. o *Poddanství žen* Johna Stuarta Milla a *Kreutzerově sonátě* L. N. Tolstého – hodnotí jednoznačně: „Rodila se v nich moderní feministka a kritička, která pro své názory dostala v roce 1896 zcela nový prostor v *Ženském světě*“ (HECZKOVÁ

11) „Kdo v každém plodu umění literárního a tedy také v románu jakožto v druhu básnictví epického posud zvykl hledati především poesii, pátral by v Assomoiru a Naně po něčem takovém zcela marně. Oba tyto spisy nemají v sobě ani nejslabší stopy toho, co se nazývá *citem* a co odtud v každém díle slovesném se přýští. Něco tak veskrze bezcitného, jako veškerá společnost, kterou E. Zola i v *Zabijáku* i v *Naně* vypisuje – a jest tu nejméně půl sta osob – nesnadno nalézti v některém jiném spise kterékoliv literatury na světě“ (SCHULZ 1880: 575–576).

12) Konkrétní doklady ne zcela jednoduché spolupráce obou žen podložené korespondencí Nováková – Procházková podala ve zmíněné studii Irena Štěpánová.

2009: 174). Názorový růst je patrný i z textů dotýkajících se problematiky realismu či naturalismu; domníváme se, že je z nich možno vyčíst též obhajobu tvůrčí metody, realistické *techné*, jež byla pro Novákovou osobně lákavá a atraktivní.

Ačkoli mluvíme o postupném zrání autorky, již ve svém prvním článku *Hovorů po práci*¹³ dala Nováková najevo, že chce v periodiku vytvořit prostor pro inspiraci a intelektuální stimulaci,¹⁴ a to navzdory opatrnějším názorům šéfredaktorky.¹⁵ Od počátku spolupráce Novákové s *Domácí hospodyní* byla tedy patrná její názorová neústupnost.

Články Terézy Novákové tematizující realismus a naturalismus (podobně jako řada dalších jejích současníků i ona chápala naturalismus jako vyhocenou polohu realismu) již neusilují o to ženu poučit, ale poučenou ženu zorientovat v terminologickém chaosu.¹⁶ Na jedné straně bylo myšlení Terézy Novákové určováno mravním aspektem, na straně druhé pak silným národnostním akcentem; opíralo se pak o biedermeierovský kulturní model zdůrazňující a propojující úlohu rodiny a národa. Nováková (podobně jako Podlipská) spojovala mravnost s ženským úkolem vychovat s co největší zodpovědností budoucí generaci.¹⁷ Jak

13) Autorská rubrika Novákové byla v *Domácí hospodyni* zavedena v roce 1887, tedy ve čtvrtém ročníku periodika.

14) „Chci vás, milé hospodyňky, alespoň na čtvrt hodinky přivábiti do jakéhosi duševního ‚boudoiru‘, dá-li se nám Českám slova toho užiti pro vážné účely nám vlastní. Neboť ‚boudier‘ milé sestry, z čehož povstal ‚boudoir‘, není nic jiného než vzdorovati, tak právě po žensku vzdorovati, francouzský boudoir odpovídá německému Schmolllwinkel a bylo by nutno po česku nazvati jej vzdorovnou. Přisvědčíte mi, drahé sestry, že vzdorování, byť provedeno bylo za nejroztomilejšího našpulení korálových rtův a za nejkoketnějšího odvracování se kadeřavě hlavinky, jest cosi velmi nehezkého, a my budujice Vám k milému odpočinku jakýsi český boudoir vzdorovati chceme leda nudě a mrzoutství, **hlavně pak nepříznivému osudu danému ženě české, jako členu národa malého, zneuznaného ale velkých cílů sobě vědomého**“ (NOVÁKOVÁ 1887: 5).

15) Detaily sporu viz ŠTĚPÁNOVÁ 2010.

16) „Dovedly bychom sotva poukázati k slovům a pojmům v rozprávce vzdělanstva více užívaným, než jsou nyní naturalismus, realismus, idealismus. O vítězství směrů slovy těmito naznačených vede se na celé čáře boj neúnavný a urputný, jako by rozumu lidského bylo určeno podrobiti se do krajnosti jednomu z nich, jako by smír, splnutí byly událostmi zcela nemožnými. Zápas tento velmi zajímavý započat u některého národa, u některém odvětví umění a duševního života vůbec dříve, u jiného a v jiném oboru později; v době přítomné však ovládá jednosvorně všecken vzdělaný svět. Milé sestry a čtenářky Hospodyně, pokud si pilně všimají naší mladé české literatury a umění, zajisté již poznaly, že i k nám vnikl pokřik válečný a že zbraně stran utkávají se v neustálém zápase. Mohly bychom naše umělce, básníky, novelisty zcela snadno rozdělití na tři strany: na stranu realistickou, i pokud přechází v naturalism, stranu idealistů (při nichž vždy bývá notná dávka romantismu) a stranu střední, která již názvem svým připomíná zlaté středověci. Každý ze směrů má svoje statečné obhájce, má kruh příznivců, mezi nimiž výplody jeho docházejí vřelého uvítání a trvalé záliby“ (NOVÁKOVÁ 1889: 202–203).

17) „Významu ‚realismus a idealismus‘ bylo zneužíváno měrou neobyčejnou. Zhusta míněno jest provedením realistickým věrně fotografické zpodobení života se vši jeho nahodilou všedností a ohyzdností, ba s vynecháním všech stránek světlejších. Za vzor spisovatele realistického jmní onen, jenž z péra svého učinil fotografický aparát, kterým zachycoval i momenty zcela bezvýznamné, jen když nechyběly v nich podrobnosti z části dosti nechtutné. A zase domnívali se mnozí, že básníku idealistovi nutno světa se štítiti, vznášeti se někde nad oblaky, zobrazovati nemožné andělské a rusalčí postavy a povahy, jež oko nevidělo, o nichž ucho neslyšelo. Taková práce básníkovy neb umělcovy zajisté nevyhovuje zcela hlubokým a významným citům mravním, které činí teprve umění pravým skvostem a požehnáním zmítaného pokolení lidského; avšak zdá se nám, že i s **nejpřepjatější idealistickou tvorbou dá se spíše srovnati pojem umění než s pouhou fotografií lidského života níže všedního, zvláště když jeví**

silný pro ni tento mravní imperativ byl, se ukázalo v roce 1891 v článku k problematice realismu, který v *Domácí hospodyně* otiskla.

Tento text zároveň zapadl do kontextu tehdejšího oživeného zájmu o realismus. Počátek devadesátých let byl dobou vrcholících diskusí o definici a povaze realismu a naturalismu. V roce 1890 publikoval Otokar Hostinský stěžejní studii *O realismu uměleckém*, v *Květech* vyšla téhož roku reakce Elišky Krásnohorské *Poezie a pravdivost*, v roce 1891 *Osvěta* otiskla studii Josefa Durdíka *O naturalismu v básnictví*. Libuše Heczková doložila, že z hlediska diskusí o realismu byla závažnější – než tradičně zmiňovaná *Poezie a pravdivost* – studie Krásnohorské nazvaná *Markéta a Jenůfa*, která vyšla v *Ženských listech* také v roce 1891 (HECZKOVÁ 2009: 110–111). Heczková připomněla, že Krásnohorská se zde dotkla klasicistních estetických nároků, když komparovala Goethova *Fausta* a *Její pastorkyňu* Gabriely Preissové. Ve své úvaze totiž Krásnohorská zdůraznila nutnost myšlenkové a formální dokonalosti díla na úkor tematické výstavby tvrzením, že „přičítá-li kdo právě realismu choutky po látkách podobně krutých i choulostivých, jest na omylu zrovna tak, jako by klamal ten, kdo – byť jen na okamžik – by uvěřil, látka že dělá básníka, látka že dělá myslitele“ (KRÁSNOHORSKÁ 1891: 71–72). Varovala před pouhým popisným realismem, vytkla Preissové, že se při zobrazení života lidu „vyhnula všemu, co zabarvuje ovzduší lidového žití poezií“, že se výlučně opírá „o všední běžné stránky života a o všední, běžné názory“. Žádala po realistickém spisovateli víc, než aby jako malíř-krajinář maloval „toliko hroudy na zemi“. Vypomohla si metaforickým vyjádřením, když po realistickém autorovi žádala, aby „maloval rovněž éter nebeský“. Podle jejího názoru „teprve prohloubená, vzdušná perspektiva myšlenková dává obrazu skutečnosti, co v umění vlastně chceme: poezii“ (KRÁSNOHORSKÁ 1891: 71–72).

Podle mínění Artura Závodského byly stěžejní texty k problematice realismu vyvolány právě názorovou bouří, která se rozhořela po premiéře *Její pastorkyně* v roce 1890. Dle jeho názoru a poznatků lze tento fakt vztáhnout i na zmíněnou

---

se ze stanoviska mravního takřka bezúčelnou. Mnohé z nauk krasovědných, jimž učili jsme se jako děti, pozbyly platnosti své; avšak **doufáme, že nepozbude významu požadavek, aby dílo umělecké, třeba obrážela se v něm podivuhodně skutečnost, prodchnuto bylo idejí vznešenou, tendencí mravně dokonalou, aby kromě libého dojmu, jež zanechá v duchu obecnstva vybroušená forma, zůstalo v něm i povznesení, neurčitá, spasná touha po světě a výši.** Tak doufati jest obzvláště nám ženám, strážkyním posvátného plamene, jak nás často nazývali. Nám bylo by ranou nejkrutší, kdyby umění pokleslo na zrcadlo životních béd a šeredností; jeť často jediným zdrojem, z něhož lze nám čerpati sílu a vytrvalost. [...] Přejeme si proto vroucně, aby v našem českém světě „zlaté středověcí“ dobylo si přívrženců co nejvíce; aby i tam, kde bouřnou mladou mysl uměleckou vrhají vlny na břeh strážný, kluzký a divoký, zasvítlo záhy vlídné světlo nesmrtelných ideálů. Vždyť národ náš byl vždycky bojovníkem za veliké vznešené ideje; zdaž by potomci chtěli býti jinými předků?“ (NOVÁKOVÁ 1889: 202–203).

stěžejní studii Otakara Hostinského, která se konkrétní analýzou zmiňovaného dramatu nezabývá (ZÁVODSKÝ 1962: 165; JŮZL 1980: 203).

Teréza Nováková nazvala svůj článek, vycházející roku 1891 na pokračování po několik čísel v *Domácí hospodyni, Spisovatelky ve službě realismu – naturalismu*. Skloubila v něm dva tematické okruhy, k nimž se dlouhodobě vyjadřovala: ženskou otázku a literaturu. Obeznamenost s aktuálně probíhajícími diskusemi o realismu dala najevo strukturou textu. Jeho jádro spočívá v analýze a interpretaci děl Gabriely Preissové. V závěru studie připomněla též kratší analýzou německou naturalistku, hraběnkou Edith Salburgovou z Falkenštejna, zejména její naturalistické drama *Meier im Baumgarten*. Patrně z důvodu marginality analyzovaného periodika unikla tato studie badatelské pečlivosti Artura Závodského při práci na monografii o Gabriele Preissové.

Na začátku článku se Nováková vrátila k ujasnění pojmů: pracovala s termíny realismus, naturalismus, idealismus (v literárněhistorické terminologii byl později specifikován z důvodu terminologické konfúznosti jako „ideální realismus“). Z formulační jednoznačnosti je patrné, že měla téma důkladně promyšlené a že se již nepotřebovala dovolávat porozumění ženské čtenářky, aby obhájila vlastní názor. Sebevědomě formulovala například, že: „Mnozí mají za to, že realismus a naturalismus v umění jest jím jen tenkrát, líčí-li dle pravdy a přírody stíny života, jeho kal, hnus a plíseň, kdežto zajisté i pravdivé líčení krásna sebe prostšího, v životě lidském rovněž zhusta se naskýtajícího jako stránky šeredné, jest-li provedeno zcela dle zákona pravdy, nepřestává býti realismem, ba naturalismem. Takový však realismus zhusta bývá zván idealismem, ač idealism zdá se nám býti něco více než pravdivá líčení krásna v životě každodenním se naskytujícího, idealismem zdá se nám býti jakési povznešení nad úroveň každodenní všednosti, oduševnění všech zjevů životních vyšším, vznešenějším světem – ideály...“ (NOVÁKOVÁ 1891: 30).

Nováková si byla vědoma toho, že obhajobou práva žen – autorek psát v intencích realismu¹⁸ překračovala meze biedermeierovského směřování *Domácí hospodyně*.¹⁹ Je to zřejmé jednak z korespondence Nováková – Procházková (ŠTĚPÁNOVÁ 2010: 66), jednak přímo z periodika z poznámky pod čarou, v níž

18) „Jestli tradice tak pevná a těžko přemožitelná, že spisovatelka ve službě idealismu aneb realismu ‚nezávadného‘ bude se zdáti obecnstvu vždy sympatičtější, svého pohlaví hodnější dcerou. Leč my, již tyto řádky píšeme, považujeme to přece za jakési bezpráví na duchu ženském, zabraňuje-li se ženě absolutně, právě poněvadž je ženou, aby postavila se po bok zákopníkům nových směrů, o nichž ovšem těžko souditi, zda budou literatuře na úplný prospěch, obecnstvu ku blahu a zdali vůbec všeobecně zvláště“ (NOVÁKOVÁ 1891: 32).

19) Je třeba mít na paměti, že příspěvky Novákové byly obklopeny články jako *Bacily v kartáči na vlasy, Huspenina z kosti, Ze života škvora, Hašiš, Je-li osvětlování elektrické skutečně nebezpečno?* a podobně. Jen sporadicky zde byly publikovány literární texty.

se redakce časopisu na rozdíl od autorky jednoznačně přiklonila k názoru, že „ženy není důstojno, aby kleslosti vlastního pohlaví, jeho potupy a kalu byla představitelkou. Jí jediné zdá se onen realismus býti hoden péra ženského, jenž líčí zdravé, pěkné stránky života, i vidí v tom přímo nebezpečí ženské otázce hrozící, zúčastní-li se spisovatelky výstředností těch kterých směrů“ (DOMÁCÍ HOSPODYŇE 1891: 32).

Zcela odlišný náhled vyjádřila Nováková ve zmíněném textu *Spisovatelky ve službě realismu – naturalismu*: „...jsou vskutku ženy – spisovatelky, které byť za svých studií poznaly stíny lidského žití z nejšerednější stránky, přece by nikdy nevolily je za předmět své tvorby, které, když pro uměleckou rovnováhu nutno ke světlu stín přičiniti, zobrazí jej velmi diskrétně, tak, že ani svých ruček ani myslí svých čtenářů jím nepošpiní. Ale jsou zase jiné, kterým se ve studiích jejich právě tento stín jevil nejmocněji, je silně k sobě vábil, kterým se postavy idealistů zdají schémata, a jež proto, nemohouce si pomoci, namáčejí svůj štětec do těch odstínů, jimiž zdá se jim, že se odívá pravda. Nelze nám ovšem vnikati v duševní dílnu spisovatelek naturalistek, ale domníváme se, že konají dílo své s bolestí a nikoliv z rozkoše, labužnictví“ (NOVÁKOVÁ 1891: 44–45).

Citovanou pasáž lze interpretovat jako obhajobu možností ženské literární tvorby²⁰ a vlastní tvůrčí metody Terézy Novákové, jak ji můžeme spatřovat v *Úlomcích žuly* nebo těž v naturalistické pasáži popisu tonoucí Růženky z *Děti čistého živého*. Takto navržená interpretace je možná přesto, že zmíněná díla Novákové byla napsána až několik let po publikování článku v *Domácí hospodyně*.

Obhajobná argumentace realismu (a naturalismu) je Novákovou vystavěna na základech mravnosti, směřující ke kultivaci národního společenství. Vcelku logicky pak do tohoto konceptu zapadá romantizující představa spisovatele jako „rytíře ducha“, který je spatřován „na povýšeném stanovisku mravním“, odkud s libostí pohlíží na to, jak se „lidstvo blíží rychlými kroky ideálu dokonalosti“ (NOVÁKOVÁ 1891: 45).

Ze stejných pozic mravních nároků na literární text je čtenáři (respektive čtenářce) nabídnuta interpretace *Její pastorkyně* Gabriely Preissové: „Mnozí řeknou, že černá tato malba nemá nijakého mravního významu; leč snad právě vyličením těch kterých vášní chtěla básnířka poukazovati k tomu, v jaké příčině by měly příslušné kruhy zušlechťovati lid venkovský, a jakých pudů kořeny z mysli

20) Nováková byla hrdá na fakt, že existují talentované autorky píšící v duchu naturalismu: „I zjevila se nám v tom dvojí vnitřní souvislost: jednak, že ženský duch nedává se poutati nižádnými vnějšími ohledy, že troufají si spisovatelky k zástupcům nových směrů hlásiti se zcela beze strachu – a po druhé, že kritika přísně káže na díle ženského ducha to, co se jí na mužské práci umělecké zdá činem záslužným, bojem na pravdu, zákopnictvím nových drah duševních“ (NOVÁKOVÁ 1891: 45).

jeho vyvracovati. A dále – kdož ví, zdali ve svém zbabělém, hříšném a přece spoluobčany vyhýčkaném Števovi nechtěla na pranýř postaviti ty muže, již pošlapavše svévolně jeden květ, zcela bezstarostně těší se z vůně druhých? Z ženského stanoviska měly bychom autorce za stigmatizování podobné mužské zbabělosti býti jen vděčny“ (NOVÁKOVÁ 1891: 63). Z citovaného textu je zřetelné, jak silně se v myšlení Novákové propojoval aspekt emancipační a mravní.

Teréza Nováková se ještě několikrát ve svých úvahách pro *Domáci hospodyni* dotkla realismu, nikdy už ovšem s takovým zaujetím a v takovém rozsahu jako v citované studii. Zejména nadšeně referovala o nejnovějších Zolových dílech. Poslední informaci tohoto charakteru nalézáme v závěrečném ročníku periodika, kde se stručně zmínila o posledním dílu Zolova cyklu *Rougeon Macquartové Doktor Pascal*. Konstatovala, že se z tvrdošíjného autora-naturalisty stal „realista ryzího zrna a umění, tu tam i s nádechem idealismu pracující“ (NOVÁKOVÁ 1893: 240). Vzhledem k uvedeným faktům nepřekvapuje, že tento tvůrčí posun sledovala s radostí. Následující citát dokládá, že jej považovala za přirozený autorův vývoj: „Doufáme, že přeměnu tu v Zolovi, nejslavnějším romanopisci našich dob, nezpůsobila jen touha zasednouti mezi ‚nesmrtelné‘ (členy akademie francouzské), ale skutečné hluboké přesvědčení, jež dožrálo i v muži neúnavně pracujícím“ (NOVÁKOVÁ 1893: 240).

Právě toto pojetí vývoje realistického umění spojuje její myšlení s myšlenkami autorky literatury středního proudu druhé poloviny 19. století, Sofie Podlipské. Jako sečtělá a vzdělaná žena reprezentující intelektuálku střední třídy působila osvětově v celé řadě dobročinných a vzdělávacích spolků. Přednášela v *Americkém klubu dam*, *Umělecké besedě*, *Ženském výrobním spolku*, *Minervě*, *Dámském kruhu* a v dalších spolcích;²¹ s osobním citovým nasazením se nejen přednáškovou činností intenzivně angažovala ve spolku *Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek* (založen 1885). Množství jejích přednášek a studií, ale též poznámek k četbě či výpisků z ní je dochováno v osobním fondu Sofie Podlipské, který je archivován v LA PNP v Praze. Mezi těmito rukopisy se nachází též přednáška *Myšlenky o vychování lidstva*, v níž je vzhledem k charakteru dokumentu vcelku nečekaně

21) O tom, že patřila k renomovaným přednášejícím Amerického klubu dam, viz např. práce Marie Neudorfelové (NEUDORFELOVÁ 1995) či Mileny Secké (SECKÁ 2011, 2012), o jejím vlivu na dvě generace dívek je zmínka též v kolektivní monografii *Iluze spásy* (BAHENSKÁ – HECZKOVÁ – MUSILOVÁ 2011). Z korespondence s Jaroslavem Vrchlickým, když záměrně eliminujeme fakt vzájemného okouzlení, který s edicí těchto egodokumentů bývá zmiňován primárně, vyplývá, že její díla byla čtena nastupující generací literátů sedmdesátých let, nikoli s pozdější modernistickou nelibostí: „Vyznám rád, že Vaše novelistika mne učila myslit. Z celého davu podobných prací utkvěly mi díla Vaše svou etickou opravdovostí hluboce v duši, [...] poetické krásy a myšlenková hloubka Jinověrců, Hanuše a jiných nedají se zapomeniti, ano váš Osud a nadání jest mi dosud nedostižným vzorem českého románu“ (VRCHLICKÝ – PODLIPSKÁ 1917: 5).

reflektováno téma literárního realismu. Základní intencí přednáškového textu Podlipské je propagace myšlenky mecenášství, lidské solidarity, charitativní činnosti. Ačkoli text není datován, z kontextu vyplývá, že byl určen okruhu žen angažovaných v *Ochraně* (opakované zmínky o Černovicích, kde spolek *Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek* provozoval „dívčí ochranovnu“ sirotků, ale též zanedbaných či tělesně handicapovaných dívek; kazuistika konkrétních sociálních případů). Zejména informace o tom, že „minulého roku vedly jsme část svých chovank na výstavu,“ nás opravňuje zasadit text do konkrétního časového období, konkrétně roku 1892 (v roce 1891 se konala Jubilejní zemská výstava) – tedy do období, v němž mezi intelektuály vrcholí svár o realismus.

Jak cenný byl pro emancipační hnutí příklad jejího osobního života, pevně založeného na biedermeierovských principech, dosvědčila E. Krásnohorská v *Ženských listech* ze 4. 4. 1897 v článku *Črta k podobizně Náprstkové*: „Tvrdilo se, že spisovatelka, ‚učená ženská,‘ ‚mudrlantka,‘ ‚blaustrumf‘ nemůže býti dobrou matkou a hospodyní, jak se patří [...] Podlipská měla děti, byla vzornou vychovatelkou, její skromná a přitom útulně hostinná domácnost byla každému sympatická, její oddanost k manželu a láska mateřská byly s úctou velebeny, její pracovitost a hospodárnost byly známy a uznávány. Paní Sofie Podlipská platila nejen dívkám, ale i tatínkům a maminkám za nedotknutelný vzor pravé ženy, ale Kocourkov náš vůči ní nevěděl si rady, neboť byla při vši své dokonalosti spisovatelkou. Bylo tedy nám dívkám jméno paní Podlipské hradbou a pavézou, kdykoli jsme si chtěly vybojovati nějakou četbu, vstup do které si přednášky, styk s osobami, které byly literárními náklonnostmi podezřelé, aneb sebe menší špetku uznání pro některou onu novotu, o které jsme zaslechly a snily“ (KRÁSNOHORSKÁ 1897).

Jak Podlipská chápala literární činnost (bezpochyby i svou vlastní) a roli spisovatele je zřejmé z následující pasáže. Zároveň je z ní též patrný důvod, proč se zmiňuje o literatuře v rámci přednášky zaměřené na osvětovou činnost: „Romanopisectví naší doby, které přestalo již býti dávno hříčkou a zábavou pouhou nečinných lidí, obralo sobě za úkol stopovati úkazy tohoto privátního žití, které uniká kronikářům a dějepisu nenáleží. Vážený romanopisec našeho věku ukládá sobě tedy vědecký úkol sbírání fakt vedle uměleckého líčení života, který v rámc jakéhosi vypravování shrnuje. Tato umělecká část výkonu má úkol shrnouti pozorování v životní celek a způsobiti dojem povznášející a povzbuzující ku přemýšlení“ (PODLIPSKÁ rkp). Podlipská neváhala spojit uměleckou a vědeckou činnost v celek, „stará vychovatelka“²² v jejích úvahách dominovala, didaktická

22) Podlipská napsala výchovný spis *Listy staré vychovatelky*. Byl publikován poprvé v roce 1868, přepracovaná verze vyšla v roce 1886.

celoživotní tendence jejího myšlení jí dovolovala tuto syntézu učinit. Analytický charakter realistické literární tvorby ji vedl ještě dál: „Jest mi podotknouti, jaký význam má směr nazvaný realistickým. On kloní se převahou ku vědecké stránce románu. Hledá i uvádí fakta především. Dovolím si předvídati, že z něho vznikne zcela nový druh práce badatelské, který odhodí docela roucho románové“ (PODLIPSKÁ rkp).

Zdá se, že se Podlipská snažila intuitivně charakterizovat realisticko-pozitivistickou platformu, která byla od osmdesátých let v českém myšlení patrná a pojila se především se jménem Tomáše G. Masaryka. V průběhu 90. let však Masarykovo myšlení prošlo transformací od exaktně realistického myšlení k idealismu (srov. k této problematice PATOČKA 1991: 30n., PEKAŘ 1912: 37, PAZDERSKÝ 2012: 15), od bojů o pravost rukopisů k *České otázce*.²³ V tomto myšlenkovém posunu můžeme spatřovat důvody pro to, že se nepodepsaný kritik *Času* (dle závěrů Artura Závodského se s největší pravděpodobností jednalo o Masaryka) navzdory prvotní kladné recenzi *Její pastorkyně*, otištěné v *Času* nepostavil zcela jednoznačně za realismus Gabriely Preissové. Podle Závodského pocítovala Preissová v době bojů o *Její pastorkyňu* jako křivdu absenci podpory ze strany *Času*, konkrétně Masaryka (ZÁVODSKÝ 1962: 138–165).

Realismus a pozitivismus coby myšlenkové tendence druhé poloviny 19. století usouvztažnil Roman Pazderský v návaznosti na myšlení Emanuela Pecky následovně: „Kategorii realismu lze v souvztažnosti k pojmu pozitivismus chápat jako mnohem širší fenomén intelektuálního klimatu druhé poloviny 19. století, který v konkrétních odvětvích vědy vytvořil základní předpoklady pro přijetí pozitivistických intencí. [...] Dobové reflexe realismu pak dokládají, že realismus je charakterizovatelný spíše jako specifickou povahou dobových sociálních struktur generovaný habitus kognitivních a axiologických dispozic, s nimiž mladí vědci vstupovali na pole jednotlivých vědeckých disciplín, než jako nositel už konkrétnějších metodologických propozic specifických vědních oborů“ (PAZDERSKÝ 2012: 14). Domníváme se, že citovaná přednáška Sofie Podlipské tuto premisu potvrzuje svým nevědeckým (ale k možnostem vědy se vyjadřujícím) osvětovým charakterem. Nepodílela se sice na formulaci a specifikaci literárního realismu, ale aktivně spoluutvářela intelektuální klima, v němž byla problematika realismu recipována, diskutována a terminologicky uchopována.

23) Tento posun bývá často dokladován již citací přemluvy k prvnímu vydání roku 1894: „Mně česká otázka jest otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí. Věřím s Kollárem, že historie národů není nahodilá, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti a že tedy je úkolem historiků a filozofů, úkolem každého národa, ten plán světový postihovat, místo své v něm poznat a určit a podle toho poznání co možná s nejpilnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši práci, i politické“ (MASARYK 1990: 9).

Jiří Brabec ve studii *Kritické reflexe francouzského a ruského realismu v české literatuře osmdesátých let 19. století* nabídl možné důvody, které vedly k touze začlenit uměleckou tvorbu do pozitivistické vědy. Vidí je v tradici francouzského realismu, počínající Flaubertem, nabírající sílu u bratří Goncourtů a vrcholící dílem Emila Zoly (BRABEC 2005: 74–75). Pro naše uvažování o pramenech myšlení Sofie Podlipské považujeme za relevantní připomenutí úvodního textu prózy *Germinie Lacerteuxová*, v němž Goncourtové formulovali základní postupy realismu. V jejich pojetí se román jako žánr měl stát živou formou literární studie a sociálního šetření (využitím psychologické či sociologické sondy) a aspiroval na to být mravními dějinami současnosti.²⁴ *Germinie Lacerteuxová* vyšla sice v českém překladu Pavly Moudré poprvé až v roce 1898, dílo bratří Goncourtů však bylo v českém prostředí známo – na konci sedmdesátých let přeložil Josef Skalák román Edmonda de Goncourta *Herečka Faustinová*, v roce 1887 byla publikována v *Hlasu národa* studie Jaroslava Vrchlického o deníku obou bratrů (včetně ukázek, které Vrchlický průběžně publikoval i jinde).

Právě způsob myšlení spojující beletrii s vědeckou analýzou společenského jevu Podlipskou zjevně inspiroval: „V realistickém románu setkáváme se tedy se snahou přivést k platnosti ty úkazy společenské, jež veřejnému pozorování unikají. Co se prodírá k veřejnosti osvětliti pozorováním psychologickým. Až dosud přicházejí v tomto oboru práce zvláště u nejmodernějších realistů úkazy bídy a špatnosti, úpadku a jakési beznaděje v pokrok mravnosti. Bůh chraň, abych tím činila výtku vážným myslitelům a umělcům tohoto směru. Vidím v tom důslednost mravokárců, kterými především jsou. Avšak cosi tu schází bez odporu v rovnováze pozorovatelské. A to jest líčení lidí dobrých, šlechetných, obětivých, k neuvěření sebe zapírajících po celý život. Krátce a směle řečeno ideálních, ovšem jak bývá každý po svém způsobu s přívěskem lidské křehkosti, třeba směšnosti, dokonce bídy, snad i nepřičetnosti, jakou se vyznamenával ubohý předobry rytíř don Quijote. Neb takovými již bývají lidé dobří, kteří se honí za ideálem klopytajíce přes skutečnost. Takovými realisty byli Cervantes, Gogol, Balzac, Dickens. Ti viděli a líčili vedle zlých lidí dobré a uměli vybírat ze směšnosti a prostoty zrnka zlata“ (PODLIPSKÁ rkp).

Podobně jako u Novákové i v případě Sofie Podlipské jsme schopni z jejich textů vysledovat myšlenkovou blízkost ideálnímu realismu, přičemž Podlipská jej zřetelně chápe jako další (vyšší) vývojovou fázi realistického zobrazení světa:

24) „Dnes, kdy se román rozvíjí a roste, kdy začíná být velkou, vážnou, vášnivou, živou formou literární studie a sociálního šetření, kdy se zásluhou duševpytného rozboru a zkoumání stává mravními dějinami současnosti, dnes, kdy si román ukládá studia a povinnosti vědy, smí se dožadovat i jejich svobod a výsad“ (GONCOURTOVÉ 1974: 8).

„Je-li však realistický směr na cestě sbíratí fakta vášní, zlých pudů, duševních neduhů, musí přijít také na konstatování obětí a skutků dobrých. Neb to jest dobré sítě budoucnosti a příklad má tak velkou moc“ (PODLIPSKÁ rkp). Jak bylo ukázáno výše, rovněž Teréza Nováková byla blízka myšlení, které hierarchizovalo realistickou *techné* v literatuře, když při hodnocení proměny Zolova tvůrčího stylu konstatovala posun k „nádechu idealismu“ jako autorovo „dozrávání“.

V analyzovaných textech Novákové a Podlipské se vlastně z pozic *biedermeieru* obhajoval realismus – vzhledem k potřebě výchovy mravně silné a národní uvědomělé budoucí generace, nepřekvapí jeho ideální poloha. Jako by vyslyšely výzvu Karoliny Světlé z dopisu své sestře Sofii Podlipské z 21. 8. 1884: „A co nám přináší světová literatura? Kam poukazují přední její zástupcové svému čtenářstvu? Nikoli již k jasnému blankytu nesmrtelného ideálu nad hlavami našimi, nýbrž k smrdutým stokám zvířecí smyslnosti, počínající si, jako by měli největší chuť v nich je utopiti, by konečně bylo každému sentimentálnímu blouznění o těch směšných vyšších snahách konec. Když oni záchvěv podobný v srdcích svých necítí, zdaž je možno, aby se ozývala touha nejen po pokroku vědeckém, ale i etickém v řadách jiných? Věru, Haricourtová má pravdu volajíc: „Vous avez perdu la notion de la moral et de l'ideal – rangez vous messieurs à la femme!“ Zdali ženštiny konečně se nevzchopí a nevystoupí-li s mravní opravdivostí, pak shnijeme v té skvělé vyhlášené civilizaci naší. Ale doufám, že nedají ženštiny dlouho na sebe čekat, a když muži dokazují, jak v literatuře, tak v politice, že nevědí kudy kam, že ony jim to povědí“ (SVĚTLÁ – ŠPIČÁK: 252).

Pokusili jsme se poukázat na osvětových textech T. Novákové a S. Podlipské, určených primárně ženskému publiku, že diskuse o mnohotvárné a vnitřně dynamické povaze literárního realismu byly vedeny osvětově aktivními a angažovanými ženami. Koexistence a vzájemné prolínání jednotlivých diskurzů je zvláště patrná na příkladu analyzovaného časopisu *Domáci hospodyně*: iniciativa pro jeho vznik vzešla z doznívající romantické myšlenky zosobněné v Olomouci Jindřichem Wanklem, kompozice časopisu, jeho zaměření a redaktorská osobnost Miloslavy Procházkové jednoznačně odkazují k *biedermeieru*, což ovšem (navzdory zmíněným pokusům Procházkové korespondenčně zmírnit názory Novákové) nezabránilo tomu, aby se ocitl v silovém poli realismu. Byly v něm publikovány články a stati věnované realismu a naturalismu a tyto směry obhajující. Prokazatelný je tento fakt zejména z komentáře k dílu Gabriely Preissové: ačkoli byla *Její pastorkyňa* kritiky většinou odmítnuta (ZÁVODSKÝ 1962: 141), v konzervativní *Domáci hospodyně* našla v Teréze Novákové zastánkyni a obhájyni.

PRAMENY

DURDÍK, Josef

1891 „O naturalismu v básnictví“; *Osvěta* 21, s. 97–109, 208–221, 295–302

GONCOURTOVÉ, Edmond a Jules

1976 *Germinie Lacerteuxová* (Praha: Práce)

CHYLECKÝ, E. A.

1886 „O čtení románů“; *Domácí hospodyně* 3, č. 1, s. 1nn.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška

1891a „Markéta a Jenůfa“; *Ženské listy* 19, s. 29–34, 59–62, 70–791891b „Poezie a pravdivost. Několik myšlének“; *Květy* 13, s. 331–3391897 „Z osobních vzpomínek E. Krásnohorské: Črta k podobizně Náprstkové“; *Ženské listy* 25, s. 1–3, 66–68

NOVÁKOVÁ, Teréza

1888 „Nové hovory po práci“; *Domácí hospodyně* 5, č. 2, s. 25–271889 „K sesterským srdcím (Řada přátelských rozhovorů pro paní a dívky československé)“; *Domácí hospodyně* 6, č. 13, s. 202 nn.1890 „K sesterským srdcím (Řada přátelských rozhovorů pro paní a dívky československé)“; *Domácí hospodyně* 7, č. 11, s. 167n.1891 „Spisovatelky ve službě realismu – naturalismu“; *Domácí hospodyně* 8, č. 2–7, s. 29, 44, 62, 76, 95, 1111892a „K sestřám československým. Šestá řada Hovorů po práci“; *Domácí hospodyně* 9, č. 7, s. 215nn.1892b „K sestřám československým. Šestá řada Hovorů po práci“; *Domácí hospodyně* 9, č. 8, s. 248nn.1892c „K sestřám československým. Šestá řada Hovorů po práci“; *Domácí hospodyně* 9, č. 12, s. 370.1893a „K sestřám československým. Sedmá řada Hovorů po práci“; *Domácí hospodyně* 10, č. 2, s. 52n.1893b „K sestřám československým. Sedmá řada Hovorů po práci“; *Domácí hospodyně* 10, č. 5, s. 151n.1893c „K sestřám československým. Sedmá řada Hovorů po práci“; *Domácí hospodyně* 10, č. 8, s. 240nn.

PODLIPSKÁ, Sofie

1892 (?) „Myšlenky o výchování lidstva“ (nedatovaná přednáška, rkp.); z pozůstalosti Sofie Podlipské (uloženo v LA PNP)

PROCHÁZKOVÁ, Miloslava

1883 „Domácí hospodyně jako žena“; *Domácí hospodyně* 1, č. 1, s. 1–9

SCHULZ, Ferdinand

1880 „Zolovy senzační romány“; *Osvěta* 10, s. 493–583

VRCHLICKÝ, Jaroslav – PODLIPSKÁ, Sofie

1917 *Dopisy Jaroslava Vrchlického se Sofií Podlipskou z let 1875–1876* (Praha: Fr. Borový)

LITERATURA

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana

2011 *Iluze spásy* (České Budějovice: Veduta)

BRABEC, Jiří

2005 „Kritické reflexe francouzského a ruského realismu v české literatuře osmdesátých let 19. století“; in V. Doubek, M. Pehr, J. Tomeš (eds.): *Na pozvání Masarykova ústavu 2* (Praha: Masarykův ústav AV ČR), s. 71–86

CETL, Jiří

1966 „Vývoj českého pozitivismu“; *SPFFBU*, B 13, s. 15–25

HAMAN, Aleš

2002 „Proměny a střety literárních modelů a uměleckých rolí na cestě k moderně v české literatuře 19. století“; *Estetika* 36, s. 20–41

2006 „Otázky nadnárodní motivace proměn funkčních modelů v české literatuře 19. století“; in Tureček, D., Urválková, Z. (eds.): *Mezi texty a metodami* (Olomouc: Periplus), s. 345–363

HECZKOVÁ, Libuše

2009 *Píšíci Minervy* (Praha: FF UK)

HOSTINSKÝ, Otakar

1890 *O realismu uměleckém* (Praha: Bursík a Kohout)

HÝSEK, Miloslav

1911 *Literární Morava v letech 1849–1885* (Praha: Nákladem vydavatelského družstva Moravsko–slezské revue)

JŮZL, Miloš

1980 *Otakar Hostinský* (Praha: Melantrich)

NEUDORFLOVÁ – LACHMANOVÁ, Marie

1999 *České ženy v 19. století* (Praha: Janua)

PATOČKA, Jan

1991 *Tři studie o Masarykovi* (Praha: Mladá fronta – Vyšehrad)

PAZDERSKÝ, Roman

2012 „Styčné plochy v postulátech dějepisné propedeutiky Jaroslava Golla a Tomáše G. Masaryka v 80. letech 19. století“; *Dějiny – teorie – kritika*, s. 7–32

PEKAŘ, Josef

1912 *Masarykova česká filosofie* (Praha: nákladem historického klubu)

SECKÁ, Milena

2011 *Vojta Náprstek: vlastenec, sběratel, mecenáš* (Praha: Vyšehrad)

2012 *Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti* (Praha: Národní muzeum)

SVĚTLÁ, Karolina – ŠPICÁK, Josef (ed.)

1959 *Z literárního soukromí II. Korespondence* (Praha: SNKLHU)

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena

2008 *Teréza Nováková* (Praha: Mladá fronta)

2010 „Harmonie v životě ženy: Časopis pro hospodyně 1883–1893 a zrání jedné autorky“; *Studia ethnologica pragensia*, č. 1, s. 60–68

TUREČEK, Dalibor a kol.

2012 *České literární romantično. Synopticko-pulsační model kulturního jevu* (Brno: Host)

ZÁVODSKÝ, Artur

1962 *Gabriela Preissová* (Praha: SPN)

